

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС; КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.1/340.132

М. Ю. Веселов

*кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету «Одеська юридична академія»*

А. В. Брик

*студент Криворізького факультету
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

В. О. Мартиненко

*студент Криворізького факультету
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*

**ПРОБЛЕМИ КОРЕЛЯЦІЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ЖУРНАЛІСТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ІЗ КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ**

Постановка проблеми. Сьогодні засоби масової інформації (далі – ЗМІ) є потужним соціальним інститутом, який прямо чи опосередковано впливає на формування соціальних цінностей, динаміку суспільних процесів, ставлення населення й окремих індивідів до порушення правових та моральних норм, злочинності, діяльності державних органів, зокрема правоохоронних, щодо забезпечення державної, громадської (публічної) безпеки та правопорядку в країні, захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб. Вплив масмедіа на суспільну думку, масову свідомість, правову культуру індивідуальних і колективних суб'єктів підкреслюється порівнянням ЗМІ зі своєю «четвертою» гілкою влади. Такий вплив, безумовно, має цікавити юридичні науки, оскільки сучасне суспільство цілковито залежить від інформації, її джерел.

Актуальність теми дослідження зумовлена декількома соціальними процесами, які поступово набирають обертів у нашій країні та є ознаками її демократизації. По-перше, це позитивні тенденції створення правових, економічних, організаційних засад державної підтримки ЗМІ, гарантування законності та безпечності журналістської діяльності. По-друге, це необхідність гармонізації норм кримінального процесуального законодавства з потребами соціальних перетворень у суспільстві, зокрема, з розвитком інституту свободи слова й інформаційної діяльності.

Метою статті є висвітлення окремих проблем кореляції завдань журналістики та правових норм, що регулюють діяльність журналістів, із кримінально-процесуальним законодавством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У кримінологічному аспекті тема ЗМІ та злочинності стала предметом комплексних досліджень О. І. Бугери, М. О. Д'ячкової, О. С. Осипової, Ю. В. Стеценка, А. О. Токарева. Проте в цих роботах автори не приділяли належної уваги питанням кримінально-процесуального характеру. Також можна навести прізвища багатьох учених, які привнесли чимало корисного в розвиток кримінально-процесуальної науки: Ю. П. Аленін, О. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, Т. Н. Добровольська, О. П. Кучинська, Л. М. Лобойко, В. Т. Нор, Д. П. Письменний, В. М. Тертишник, М. Є. Шумило й ін., розглянули різноманітні теоретичні та прикладні аспекти цієї галузі права. Однак проблеми правової регламентації представників масмедіа в кримінальному провадженні потребують подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Журналістика – це діяльність щодо збирання, оцінювання, створення та презентації новин та інформації. Це також продукт цих заходів [1]. ЗМІ відіграють важливу роль активного захисника прав людини і демократизації країни, а також медіатора для деескалації та врегулювання конфліктів за допомогою збирання та поширення неупередженої інформації. Традиційна роль «гарної» роботи журналіста полягає в неупередженому наданні суспільству можливості ухвалювати усвідомлені рішення [2, с. 11]. Журналісти в усьому світі приділяють багато уваги висвітленню проблем злочинності (одне із соціальних явищ, що негативно впливає на суспільство) та заходів боротьби з нею. У цьому контексті масмедіа поширює інформацію

про скоєні злочини, результати їх розслідувань, розшук злочинців, висвітлення судових процесів та низки інших питань, пов'язаних із діяльністю правоохоронних органів та забезпеченням прав людини в кримінальному провадженні. Варто також наголосити на ролі журналістів у виявленні злочинів за результатами так званих «журналістських розслідувань».

Міжнародна журналістська практика в справжній демократії виокремлює кілька особливостей. Ці особливості, які вже відображені в багатьох професійних кодексах поведінки, передбачають таке: а) повагу права громадськості бути правильно поінформованою щодо фактів і подій; б) збір інформації в законний спосіб; с) чесне подання інформації, коментарів і критики, уникаючи невинуватих зазіхань на недоторканність приватного життя, дифамації та необґрунтованих обвинувачень; d) спростування будь-якої інформації, що була опублікована або поширена, але згодом виявилася очевидно неправдивою; е) збереження професійної таємниці щодо джерел інформації; f) «несприяття» будь-якому насильству, ненависті, нетерпимості або дискримінації через расу, стать, сексуальну орієнтацію, мову, релігію, політику чи інші погляди національного, релігійного або соціального походження [3, с. 27].

У ст. 25 Закону України «Про інформацію» закріплені гарантії діяльності ЗМІ та журналістів, а саме: 1) право здійснювати письмові, аудіо- та відеозаписи із застосуванням необхідних технічних засобів, за винятком випадків, передбачених законом; 2) право безперешкодно відвідувати приміщення суб'єктів владних повноважень, відкриті заходи, які ними проводяться, бути особисто прийнятим у розумні строки їх посадовими і службовими особами, крім випадків, визначених законодавством; 3) право не розкривати джерело інформації або інформацію, яка дозволяє встановити джерела інформації, крім випадків, коли його зобов'язано до цього рішенням суду на основі закону; 4) право збирати інформацію в районах стихійного лиха, катастроф, у місцях аварій, масових безпорядків, воєнних дій, крім випадків, передбачених законом; 5) право поширювати підготовлені ними матеріали за власним підписом (авторством) або під умовним ім'ям (псевдонімом) [4]. Згідно з положеннями Закону України «Про доступ до публічної інформації», журналіст може отримувати публічну інформацію шляхом запиту, доступом до засідань колегіальних суб'єктів владних повноважень, крім випадків, передбачених законодавством, використовувати публічну інформацію у формі відкритих даних (така інформація дозволена для її подальшого вільного використання та поширення). Збирання, зберігання, використання та поширення кон-

фіденційної інформації про особу може здійснюватися з її відома та за її згодою [5].

Водночас особливості здійснення кримінального провадження вносять певні корективи до загальних правових положень діяльності журналістів щодо збору, оцінки, створення та презентації інформації, пов'язаної з розслідуванням злочинів.

Згідно із засадою публічності кримінального провадження, прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак кримінального правопорушення або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення й особи, яка його вчинила (ст. 25, ч. 1 ст. 214 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України) [6]. Але, як слушно зауважує Ю. В. Стеценко, специфіка основної роботи оперативного уповноваженого, слідчого, прокурора передбачає пошуку інформації в газетах, журналах, теле- та радіопередачах, Інтернеті [7, с. 23]. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» у ч. 1 ст. 6 містить умову «достатності» такої інформації (зокрема, повідомлень ЗМІ) для здійснення відповідних заходів реагування [8], оскільки її не завжди можна вважати достовірною. Треба вміти відмежовувати плітки й «сенсаційні трюки» представників масмедіа від інформації, яка справді вказує на ознаки злочину.

Отже, на практиці будь-яке процесуальне реагування (початок кримінального провадження чи заведення оперативно-розшукової справи) відбувається лише після звернення журналіста в передбачений нормативно-правовими актами спосіб із заявою до правоохоронного органу. Це не суперечить вимогам КПК України (ч. 1 ст. 60), де зазначається, що заявником є фізична або юридична особа, яка звернулася із заявою або повідомленням про кримінальне правопорушення до органу державної влади, уповноваженого розпочати досудове розслідування, і не є потерпілим. На відміну від пересічного громадянина, заява з боку представника ЗМІ набуває, так би мовити, публічного характеру, а іноді – суспільного резонансу. Водночас КПК України обмежує заявника лише правом отримувати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію, витяг з Єдиного державного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), інформацію про закінчення досудового розслідування, а також подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи. Права отримувати інформацію про перебіг досудового розслідування до його закінчення закон не передбачає, що суттєво розбігається з інтересами журналістів.

У багатьох випадках заяви про злочини з боку представників ЗМІ є результатом проведених журналістських розслідувань. Треба констатувати, що українське законодавство прямо не передбачає тлумачення цього терміна та регламентації цієї діяльності, але надає гарантії для здійснення таких розслідувань (наприклад, вищезазначені права журналістів). Цього іноді виявляється цілком достатньо, щоб зібрати необхідний для публікації журналістський матеріал чи створити сюжет телепередачі. Але чи достатньо цього для використання отриманих таким шляхом доказів у кримінальному провадженні? Адже процедура доказування в кримінально-процесуальних відносинах досить формалізована, що є однією з умов законності такої діяльності.

Кримінальний процесуальний закон визначає поки що єдину позицію щодо того, що обов'язок доказування обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (подія кримінального правопорушення, винуватість обвинуваченого тощо), передбачених у ст. 91 КПК України, покладається на слідчого, прокурора та, в установлених зазначеним Кодексом випадках, – на потерпілого. Збирання ж доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК (ч. 1 ст. 93 цього Кодексу). Отже, закон напяму не наділяє журналістів можливістю збирати докази в кримінальному провадженні.

Але така інформація та матеріали, після попередньої перевірки та виявлення ознак злочину, можуть бути підставою для початку кримінального провадження. Надалі слідчим органу досудового розслідування чи прокурором мають бути дотримані суто процедурні вимоги: матеріали «журналістського розслідування» можуть бути витребувані та долучені до матеріалів кримінального провадження, сам журналіст, його інформатори, інші задіяні особи – допитані з дотриманням вимог КПК України як свідки. Варто пам'ятати, що не можуть бути допитані як свідки журналісти щодо відомостей, які містять конфіденційну інформацію професійного характеру, надану за умови нерозголошення авторства або джерела інформації (ч. 2 ст. 65 КПК України). Така інформація може бути надана ними лише за їхньою згодою.

Водночас деякі заходи, що практикується журналістами під час їхніх розслідувань, не корелюються із чинним законодавством. Журналісти, наприклад, не мають права записувати розмову чи інтерв'ю з респондентами та поширювати таку інформацію без їхньої на це згоди. Вони не мають права на приховане фото-, відеоспостереження, прослуховування телефонних розмов, провокування на скоєння злочину, втручання в особисте життя людини тощо. Багато із цих дій закон доз-

воляє робити лише уповноваженим підрозділам із метою розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів, протидії тероризму, контррозвідувальній діяльності за рішенням слідчого судді чи суду. Отримані журналістами в такий спосіб відомості не будуть мати доказової сили (є недопустимими доказами), а самі дії взагалі можна вважати порушенням закону.

Не менш важливим та актуальним питанням у взаємовідносинах журналістів із правоохоронними органами та судами є недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування. Відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з письмового дозволу слідчого або прокурора і в тому обсязі, в якому вони визнають можливим. Слідчий, прокурор попереджає осіб, яким стала відома інформація досудового розслідування у зв'язку з участю в ньому, про їхній обов'язок не розголошувати такі відомості без його дозволу (це випливає з вимог ст. 222 КПК України). Незаконне розголошення відомостей досудового розслідування призводить до кримінальної відповідальності, встановленої законом. Але в гл. 3 КПК України не названо серед учасників кримінального провадження журналістів, крім того, отримання ними інформації щодо обставин злочину й обставин його розслідування часто не пов'язано з безпосередньою участю журналістів у кримінальному провадженні. Отже, під установлену кримінальним процесуальним законом вимогу щодо недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування журналісти формально не підпадають.

Таємниця досудового розслідування законом відноситься до публічної інформації з обмеженим доступом (таємної інформації). Це визначає право суб'єктів владних повноважень (правоохоронних органів) обмежувати право доступу до такої інформації. Водночас не повністю захищає від самостійного отримання відповідних відомостей. Що стосується діяльності журналістів, то вони можуть бути присутніми (здійснювати фотозйомку чи відеозапис) під час проведення огляду місця події в публічних місцях, самостійно інтерв'ювати потерпілого, свідків, отримувати конфіденційну інформацію від адвоката, іншу інформацію довідкового характеру тощо. За Законом України «Про доступ до публічної інформації», навіть інформація з обмеженим доступом може бути поширена, якщо вона є суспільно необхідною, тобто є предметом суспільного інтересу, і право громадськості знати цю інформацію переважає потенційну шкоду від її поширення. Проте закон не дає чіткої відповіді на питання про суб'єкта здійснення такої оцінки. Тому «професійний інтерес» журналіста в прагненні забезпечити право громадськості знати інформацію про подробиці досудового розслідування дуже часто не збігається з позицією щодо

цього питання слідчого чи прокурора, а іноді й завдає суттєвої шкоди інтересам слідства.

Висновки. Наведені приклади наявних проблем у правовому врегулюванні суперечностей реалізації засад гласності, що втілюється в діяльності журналістів, та особливостей кримінального провадження, що здійснюється органами досудового розслідування, оперативними підрозділами та прокуратурою, визначають актуальність комплексного та поглибленого вивчення цих суспільних відносин, внесення в перспективі відповідних змін чи доповнень до чинного законодавства, напрацювання практичних методик не лише захисту інтересів слідства, а й використання в кримінальному провадженні можливостей ЗМІ.

Однак зазначені завдання окреслюють перспективи наших подальших досліджень. До порядку денного наступних наукових розвідок варто внести питання розроблення пропозицій доповнень до КПК України, які б визначали процесуальний статус журналіста, окреслювали місце результатів журналістських розслідувань у процесі доказування тощо.

Література

1. What is journalism? // American Press Institute. URL: <https://www.americanpressinstitute.org/journalism-essentials/what-is-journalism/> (дата звернення: 05.10.2018).
2. Журналистика в условиях конфликта: передовой опыт и рекомендации: пособ. с рекоменд. для работников СМИ. К.: Компания «ВАИТЭ», 2016. 118 с.
3. Resolution № 2 Journalistic Freedoms and Human Rights. The Ministers of the states participating in the 4th European Ministerial Conference on Mass Media Policy (Prague, 7–8 Decem. 1994). European Ministerial Conferences on Mass Media Policy & Council of Europe Conferences of Ministers responsible for Media and new Communication Services // Media and Internet Directorate General of Human Rights and Rule of Law. Strasbourg, 2015. P. 25–27. URL: <https://rm.coe.int/16806461fb> (дата звернення: 05.10.2018).
4. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657–XII. Редакція від 1 січня 2017 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 05.10.2018).
5. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січня 2011 р. № 2939–VI. Редакція від 1 травня 2015 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 05.10.2018).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI.

Редакція від 5 серпня 2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n529> (дата звернення: 05.10.2018).

7. Стеценко Ю. В. Науково-методичні засади використання засобів масової інформації при розслідуванні злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Академія адвокатури України. К., 2006. 24 с.

8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135–XII. Редакція від 2 серпня 2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12/conv> (дата звернення: 05.10.2018).

Анотація

Веселов М. Ю., Брик А. В., Мартиненко В. О. Проблеми кореляції регламентації журналістської діяльності із кримінальним процесуальним законодавством. – Стаття.

У статті розглянуті окремі питання правової регламентації діяльності журналістів, пов'язаної з їх участю у виявленні та розслідуванні злочинів. Проаналізовано поточний стан правового регулювання зазначеної діяльності та її співвідношення із кримінальним процесуальним законодавством.

Ключові слова: засоби масової інформації, злочинність, журналіст, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне законодавство.

Аннотация

Веселов Н. Ю., Брик А. В., Мартыненко В. А. Проблемы корреляции регламентации журналистской деятельности с уголовным процессуальным законодательством. – Статья.

В статье рассмотрены отдельные вопросы правовой регламентации деятельности журналистов, связанной с их участием в выявлении и расследовании преступлений. Проанализировано текущее состояние правового регулирования указанной деятельности и ее соотношение с уголовным процессуальным законодательством.

Ключевые слова: журналист, преступность, средства массовой информации, уголовное производство, уголовное процессуальное законодательство.

Summary

Veselov M. Yu., Brik A. V., Martynenko V. O. Problems of correlation of regulation of journalistic activity with criminal procedural legislation. – Article.

The article deals with individual issues, the legal regulation of the activities of journalists related to their participation in the identification and investigation of crimes. Analyzed the current state of legal regulation of the specified activity and its relationship with the criminal procedural legislation.

Key words: journalist, crime, mass media, criminal proceedings, criminal procedural law.